

М. Шуршитбайдың 6D020100 – «Философия» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Қазақ дүниетанымындағы ізгіліктік-этикалық тәрбие идеалының қалыптасуы мен дамуы (философиялық талдау)» атты диссертациялық жұмысына АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс қазақ халқының дүниетанымындағы ізгіліктік-этикалық идеяларды талдауға, олардың мәнін тарихи-философиялық тұрғыда ашып көрсетуге арналған. Философия тарихындағы рухани-ізгіліктік тәрбиенің мәні мен мазмұны қарастырылады, заманауи тәрбие мен білімнің байланысы, салауатты ұрпақты тәрбиелеудегі бүгінгі қазақстандық қоғамдағы негізгі мәселелер көтеріледі.

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі әлемде болып жатқан өзгерістердің маңыздылығымен, олардың өткен, қазіргі және болашақ диалектикасына ықпалымен анықталады. Бұл жаһандық өзгерістер қоғамның экономикалық, әлеуметтік-саяси және рухани өміріндегі өзгерістерді білдіреді және әлемнің барлық елдерінің әлеуметтік дамуының жаңа кезеңіне - постиндустриалды немесе ақпараттық кезеңге өтуіне байланысты. Жаңа қоғамда ақпарат әлеуметтік прогрестің негізгі факторына айналады, бұл ақпараттың негізгі игеру, өңдеу және пайдалану көзіне айналатын адамның әлеуметтік жағдайы мен ролін түбегейлі өзгертеді. Бұл тәрбие беру үрдісіне мүлдем жаңа талаптар қойып, оны түбегейлі реформалау қажеттілігін анықтайды.

Қоғамдағы өзгерістер, инновациялар заманауи әлеуметтік тапсырыстарды тудырды, соның нәтижесінде тәрбие беру және білім беру жүйелерінің дамуы мен өзгеруіне байланысты көптеген идеялардың, жобалардың пайда болуына ықпал етті. Бірақ олардың қайсысы шынайы, тиімді және пайдалы екендігі туралы сұрақтар көп, өйткені нақты нәтиже беретін қазіргі тәрбие, білім беру жүйесінен нені сақтау, нені өзгерту керектігі талқылануда.

Жаһандану, ақпараттандыру, виртуализация үрдістерімен байланысты антропологиялық шындықтың өзгеруі тәрбие үрдістерінің мазмұнын қайта қарауды талап етеді. Мұндай талдаудың қазақ мәдениеті үшін айрықша өзектілігі бар, өйткені қысқа мерзім ішінде еліміз дүниетанымдық және әдіснамалық вакуумды тудырған бірнеше құндылық төңкерістерін бастан өткерді.

Қазақстанда білім беруді жаңғырту және реформалау үрдісі тек жеке тұлғаны ғана емес, бүкіл мәдениет универсумын қайта жаңғырту ретінде ұлттық тәрбиені жаңғырту болып табылатын ұлттық идеяға сүйенетін кезде ғана табысты болады. Тәрбие құбылысының күрделілігі адамның әлеуметтік және мәдени өмірінің күрделілігін көрсетеді.

Ізгіліктік-этикалық тәрбие - адамның қоғамдағы өмірінің негізгі шарты. Қоғамдағы болып жатқан өзгерістердің барлығына адам жауапты. Адам қоршаған ортадағы өзгерістерді мәдениеттегі принциптерге сай жүргізеді.

Тәрбие идеалы мәселесі адамның тағдыры, өмір сүру үшін не қажет, оның тіршілігін қандай құндылықтарға негіздеу туралы өмірлік мағыналық сұрақтарды қамтиды. Қазіргі философиялық антропология адамның табиғатын зерттей отырып, заманауи мәдениетінің даму факторлары мен механизмдеріне, ұлттық білім беру дәстүрлерін қайта құруға баса назар аударуда. Тәрбие идеалын талдау контекстінің ең негізі оның нәтижелері туралы мәселе болып табылады. Осыған байланысты ұлттық педагогикалық ойға жүгіну, ұлттық тәрбие дәстүрлерінде, философиялық-педагогикалық ой тарихында жинақталған әлеуетті анықтау өзектілігі артып отыр.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі.

Адамзат тарихында өнегелі адам идеалының мәселелері туралы ойлар ежелгі дәуірден, Антикадан бастау алады. Орта ғасырларда бұл мәселеге А. Августин, Ф. Аквинский, әл-Фараби, Ибн-Сина ерекше көңіл бөлген. Қайта өрлеу дәуірінде, Жаңа дәуірде адам мен қоғамның дамуы үшін идеалдың қажеттілігі туралы ойларды Т. Мор, Т. Компанелла, М. Монтень, Ф. Бэкон, Р. Декарт, Д. Локк, Б. Спиноза, Ж.-Ж. Руссо және тағы басқашығармаларынан табамыз. Батыстық философияда Д. Дьюи, К. Ясперс, М. Хайдеггер, А. Уайтхед, Дж. Мур, П. Фейерабенд, К. Поппер, Б. Расселдің философиялық идеялары қоғам мен адамның әр түрлі мәселелері аясында тәрбие мен білім беруді байланыстыра зерттеуге арналған.

Тәрбие идеалы қазақ халқының философиялық ойында, яғни би-шешендердің, ақын-жыраулардың, қазақ зиялыларының шығармашылығында өз шешуін тапқан.

Зерттеудің негізгі идеясы тәрбиенің аса маңызды әлеуметтік-мәдени тәжірибе екендігін негіздеумен байланысты. Ол тәжірибе ұрпақтан-ұрпаққа таралады, халықтың болашағының негізін құрайтын үрдіс болып табылады.

XIX ғасырда қазақ ағартушылары тәрбие мен білім беру, XX ғасырдың басында қазақ зиялылары тәрбие мен мәдениет арасындағы тығыз байланыстарды, тәрбие мен мәдениет мақсаттарының айтарлықтай сәйкес келетіндігін көрсете отырып, өз шығармаларында терең талдаған.

Э. В. Ильенков, А.С. Арсеньев, Б.С. Гершунский, Г.С. Батищев, М.М. Бахтин, В.В. Давыдовтың еңбектерінде ізгілікті, рухани тұлғаны тәрбиелеу мәселелері жан-жақты, әр қырынан зерделенген, сонымен қатар ғалымдар өз авторлық концепцияларын жасауға тырысқан. Олардың еңбектері кеңес дәуіріндегі білім беру жүйесін дамыту теориясы мен практикасы үшін әдіснамалық, теориялық негіз болды.

Білім беру философиясының тәрбие мәселелерін талдауға қатысты әдіснамалық қызметі адамның әлеуметтенуі, тұлға ретінде қалыптасуына байланысты ғылыми танымының жалпы принциптері мен тәсілдерінің жүйесін жасауына мүмкіндік берді. Білім беру философиясының тәрбие мәселелерін талдауға қатысты В.С. Библер, В.С. Степин, А.А. Гусейнов, В.В. Миронов, Н.В. Наливайко, В.И. Кудашовтың әдіснамалық еңбектерін көрсетуге болады.

Сонымен қатар, диссертациялық зерттеу үшін XXI ғасырдағы қоғам дамуының болашағы үшін тәрбиенің рөлін зерттейтін ғылыми жұмыстар

(А. Печчеи, Г. Плеснер, О. Тоффлер, Э. Фромм, Э. Гидденс, К. Роджерс және тағы басқа), сондай-ақ біздің республикамыздағы ізгілікке тәрбиелеудің мәселелерін талдайтын еңбектер маңызды болды (Қ. Әбішев, Ә. Нысанбаев, Ғ. Есім, С.Е. Нұрмұратов, К.К. Бегалинова, Ә. Р. Масалимова, Н. Сейтахметова, Т.Х. Ғабитов және тағы басқа).

Қазіргі уақытта әлеуметтік өзгерістер контекстіндегі тәрбие идеалы мәселесі қозғалады. Онда қазіргі білім беру жүйесінің педагогикалық, экономикалық, әлеуметтік және тәрбиелік функциялары дәйекті түрде талданады, қоғамның жас ұрпаққа қойылатын талаптарын өзгерту контекстінде тәрбиеге байланысты жаңа мақсатты көзқарастары ашылады.

Бірқатар зерттеулер идеалдарға негізделген тәрбиенің әртүрлі бағыттарын қарастырады: адамгершілік тәрбиесі (Ж.М. Әбділдин, Ә.Н. Нысанбаев); діни тәрбие (Н.Л. Сейтахметова, А.Д. Құрманалиева, Н.Ж. Байтенова, Бейсенов Б.); патриоттық тәрбие (М.З. Изотов, А. Сағиқызы, Р.К. Тұрысжанова). Н.В. Гусева, К.К. Бегалинова білім беру философиясы мен педагогикасындағы гуманитарлық-антропологиялық бұрылысты талдайды, мәдени тәжірибені таратудың ерекшеліктерін көрсетеді.

Зерттеу жұмысының нысаны: Адам тәрбиесі, дәстүрлі дүниетанымдағы ізгіліктік-этикалық тәрбиенің концептуалды негіздері.

Зерттеудің пәні: философия тарихында, қазақ мәдениеті мен философиясында қарастырылған гуманистік, ізгіліктік-этикалық тәрбие идеалын қазіргі заманауи жаһандық мәселелер тұрғысынан талдау.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде, дүниетанымында қалыптасқан тәрбие идеалы, рухани, ізгіліктік-этикалық тәрбиенің мәнін, мақсатын кешенді түрде әлеуметтік философиялық тұрғыдан талдау, заманауи құндылықтар тұрғысынан ұлттық тәрбиенің маңызын көрсету.

Диссертациялық жұмыстың мақсатына сай зерттеуде төмендегідей **міндеттер** қойылады:

- философиялық-антропологиялық ілімдердегі тәрбие идеалы ұғымының экспликациясын жүзеге асыру, тәрбиенің ұлттық идеалын қалыптастырудың алғышарттарын анықтау, оның негізгі ерекшеліктерін ашу;

- қазақ халқының мәдениетіндегі, тарихындағы тәрбие идеалының даму тенденцияларын көрсету, қалыптасу жолдарын, ерекшелігін анықтау және ұлттық тәрбие дәстүрін қазіргі қоғамдағы адам тәрбиесінің өзекті міндеттерімен байланыста қарастыру;

- адамгершілік нормалары мен қағидаттарының, діни этикалық көзқарастардың мазмұнын және олардың рухани жетілген өнегелі жеке тұлғаны рухани-адамгершілік тәрбиелеудегі рөлін анықтау, қазақтың діни философиялық ойындағы тәрбие идеалының ерекшелігін көрсету;

- XIX ғасырдағы қазақ ағартушылары мен XX ғасырдың басындағы зиялы қауым өкілдерінің еңбектеріндегі жеке тұлғаны рухани-адамгершілік тәрбиелеу жолдарын талдау;

- білім беру және ізгіліктік-этикалық тәрбие идеалын аксиологиялық тұрғыдан қарастыра отырып, білім беру мен тәрбиенің теориясы мен практикасындағы негізгі гуманистік тенденцияларды анықтау;

- қазіргі Қазақстандағы рухани мәдениеттің нормалары мен құндылықтары тұрғысынан қоғамда, отбасында, білім беру салаларында салауатты ұрпақты ізгілікке тәрбиелеу идеалының мәселелерін әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдау.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері: Диссертациялық жұмыста қазақ ойшылдарының ізгіліктік-этикалық идеяларының әлеуеті анықталды; қазақ халқының дүниетанымындағы тұлғаны тәрбиелеу идеалы мәселесіне аксиологиялық талдау жасалады; әлемдік философиядағы тәрбие мұратына байланысты көзқарастардың ерекшелігі байыпталады, тәрбие идеалына анықтама беріледі, қазақ мәдениеті мен қазіргі Қазақстанда ұсынылған тәрбиенің негізгі міндеттері салауатты өмір салтын қалыптастыру тұрғысынан пайымдалды.

Зерттеу жұмысының практикалық құндылығы: Зерттеу нәтижелері білім беру тұжырымдамалары мен бағдарламалар әзірлеуде, философиялық антропология, білім беру философиясы, дін тарихы бойынша оқу курстарын оқытуда, сондай-ақ қазақ философиясы мен мәдениеті мәселелеріне арналған арнайы курстар оқуда қолдануға болады. Сонымен қатар жеке тұлғаның рухани дамуына негізделген ізгіліктік, этикалық тәрбиенің теориясы мен практикасы негізінде жүргізілген зерттеу жұмысының нәтижелері қазіргі ақпараттық қоғамдағы жастар тәрбиесіне арналған әдіснамалық еңбектерге негіз бола алады.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы:

- ізгіліктік-этикалық тәрбиенің рухани құндылықтық рөлі талданып, мәдени тәжірибе ретіндегі мәдени-әлеуметтік үрдістегі рөлі анықталған;

- қазақ халқының дәстүрлі мәдениетіндегі тәрбиенің ұлттық ерекшеліктері айшықталды;

- қазақ философиялық ойындағы ізгіліктік-этикалық тәрбие идеалдары дәйектелген;

- қазақ халқының діни философиялық көзқарастарына талдау жасау арқылы ондағы тәрбиенің мәні мен мағынасы байыпталған;

- тәрбие мен білім арасындағы байланыс пен бірліктің негізінде қазіргі заманғы қоғамдық өзгерістерге сай білім берудің негізгі міндеттері тұжырымдалған;

- қазіргі жаһандану, ақпараттану кезеңінде ізгіліктік-этикалық тәрбие негізінде салауатты ұрпақ тәрбиелеу мәселелері әлеуметтік-философиялық тұрғыдан зерделенген.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1. Тәрбие мәдениетті жалпыадамзаттық, ұлттық және жеке мазмұнның барлық алуан түрлілігінде қайта жасайды және сонымен бірге адамдардың жеке тұлғаны қалыптастыру үшін қажетті рухани құндылықтарға, ғылыми білімге, мұраттарға, мағыналарға және басқа дүниетанымдық элементтерге деген қажеттіліктерін қалыптастырады және қанағаттандырады.

2. Идеал (мұрат) - бұл қоғамда немесе жеке адамның санасында жоғары кемелділік туралы бар идеяларды бейнелейтін белгілі бір образ және оған мүмкіндігінше жақындауға деген ұмтылыс, ол адам қызметінің ең жоғары мақсатын құрайды. Тәрбие идеалына нақты тәрбие практикасында түбегейлі қол жеткізу мүмкін емес, бірақ ол адамның өзін-өзі жетілдіруіне, барлық жалпыадамзаттық құндылықтарға, қоғамда қалыптасқан нормаларға, тәжірибелерге сай үлгіні білдіреді.

3. Қазақ халқының философиясы мен педагогикасы - бұл ұлттық мәдениеттің қайталанбас рухани тәжірибесінің дүниетанымдық синтезінің көрінісі, оның маңызды жағы тұлғаның адамгершілігі мен рухани жетілуі, білімділігі ажырамас бірлікте болуында.

4. Қазақ ойшылдары мен қайраткерлері үшін сенім - адам болмысының негізі. Олар өздерінің көзқарастарынан жаңа метафизикалық жүйенің тар шеңберін құруға тырыспайды: олар үшін ислам діні алға тартқан абсолютті шындық адамды тәрбиелеудің негізі. Сонымен қатар, ойшылдардың діни көзқарастары шашыраңқы емес, іштей біртұтас.

5. Ізгіліктік-этикалық, рухани тәрбие мен білім беру тығыз байланыста болатын үрдіс, мұндай тәрбиенің идеалы - тұрақты моральдық принциптері бар және өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті қабылдауға дайын интегралды тұлғаны қалыптастыру. Білім тек зияткерлік саланы ғана емес, сонымен бірге адамның адамгершілік, рухани және эмоционалдық әлеуетін дамытуға бағытталуы керек. Бұл әр адам бір-біріне құрметпен және қамқорлықпен қарайтын үйлесімді және әділ қоғамды құруға мүмкіндік береді.

6. Ізгілікті-этикалық тәрбиенің бүгінгі идеалы - өзара түсіністік, мейірімділік, жанашырлық, адамгершіліктің негізінде адамның нәсілдік, діни, ұлттық және әлеуметтік қатыстылығына қарамастан, оның қадір-қасиеті мен құқықтарын құрметтеуге; адамның өзін-өзі дамытуға, алуан түрлі мәдени кеңістікте өзінің «менін» қалыптастыруға; адамның қадір-қасиетін сақтауға, ұлт мүддесін жоғары қоя отырып, отансүйгіштікті дәріптеп, басқа адамдардың мүдделеріне нұқсан келтірмеуге тәрбиелеу.

Зерттеу жұмысының нәтижелерінің сыннан өтуі және мақұлданыуы: Диссертациялық зерттеудің ғылыми нәтижелері Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған 4 басылымында (Адам әлемі, Әл-Фараби журналдарында), 1 мақала Скопус базасына кіретін «Filosofija. Sociologija» журналында (процентиль - 72) жарық көрді, ғылыми конференцияларда талқыланды.

Зерттеу жұмысының талқылануы: Диссертациялық зерттеу С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Қазақстан тарихы әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының кеңейтілген отырысында талқыланып, қорғауға ұсынылды. Хаттама №2, 6 қараша.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы: Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысын жүргізу мақсаты мен міндеттеріне сәйкес

кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан және пайдаланған дереккөздер тізімінен тұрады.